

УДК 94(477.51)001.89

С.Ю. ЗОЗУЛЯ

Пам'яткознавчі й історико-регіоналістичні студії як мотивація до науково-організаційної роботи (досвід проведення I Спаських читань у Ніжині)

У повідомленні про проведення в Ніжині на початку жовтня 2010 р. I Спаських міжнародних наукових читань викладені основні засадничі принципи щодо організації вказаного наукового зібрання; згадані основні заходи з програми читань, окреслене коло їх учасників, визначені значення й наслідки проведення читань.

Ключові слова: наукові читання, Ніжин, Північно-Дніпровське Лівобережжя, музейна справа, Спаські.

Ніжину не вперше приймати наукові зібрання найвищого гатунку. Щоправда, такого рівня й представництва наукові форуми раніше приймав здебільшого одноосібно Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, знаючись на цій справі й маючи в цьому певні традиції. Проте, за подібною тематичною направленістю наукових зібрань у цьому тисячорічному місті досі не було: 1–3 жовтня 2010 р. тут проходили міжнародні наукові читання пам'яткознавчого, музеєзнавчого, історико-регіоналістичного й етнологічного спрямування з окресленим регіоном досліджень – Північно-Дніпровського Лівобережжя – земель, що охоплюють басейн лівобічних допливів Дніпра від середньої його течії на півдні й до верхів'їв на півночі.

Ареал територіально досить обширний, до нього нині входять українські, російські й білоруські землі. Але попри різну політико-адміністративну належність, ця обширна територія має досить багато спільного в історичному плані останнього тисячоліття, близький за національним і соціокультурним розвитком населення тощо. Відтак, фіксація напрацювань наукового вивчення вказаного регіону, живе професійне спілкування дослідників, обговорення планів майбутніх дослідів і було метою проведення цих міжнародних наукових читань у Ніжині. Відтак, недарма організатори читань уже в назві нумерували їх “Першими”.

I Спаські міжнародні наукові читання були присвячені 90-річчю від часу відкриття в Ніжині першого в його історії публічного – тобто відкритого для вільного огляду всіма охочими – музею. Задля участі в читаннях до міста прибуло майже півсотні науковців із різних куточків України, а також кілька відомих дослідників із Російської Федерації, зокрема, з Санкт-Петербургу та Москви.

Читання можна сміливо вважати знаковими, в сучасній історії Ніжина насамперед тому, що вперше науковий захід подібного рівня відбувався відразу в кількох частинах історичного центру Ніжина, а не концентрував усі заходи з робочої програми чи то на території, скажімо, університету, чи то суто в межах якоїсь зали засідань деінде. Заходи в межах читань організаторами були сплановані так, що кожного дня робота наукового форуму відбувалися в новому місці, в новому приміщенні, за нових обставин: спершу загальноміський захід у історичному середмісті Ніжина, потім пленарне засідання у стінах Гоголівського корпусу НДУ імені Миколи Гоголя; наступного дня – секційні й завершальне пленар-

не засідання в залі засідань Ніжинської мерії, що в самісінькому центрі міста. Особливо подібне “кочування” Ніжином було присмним іногороднім учасникам читань, зосібна тим, хто вперше відвідав це древнє українське місто.

Третій день також був позначений “зміною декорацій” – для учасників і гостей читань організаторами була влаштована екскурсія до Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”, що в м. Батурині Чернігівської обл., де вони на власні очі побачили творіння видатного архітектора Чарльза Камерона – відремонтований після сторіч запустіння палац останнього керманича української козацької держави гетьмана Кирила Розумовського; частково реконструйовану цитадель Батуринської фортеці доби гетьмана Івана Мазепи; відвідали батуринські музеї, помилювалися краєвидами Надсейм'я. На зворотному шляху до Ніжина відвідали також “Ганнину пустинь” – історико-меморіальний музей-заповідник Пантелеймона Куліша в хут. Мотронівці на Борзнянщині.

У Ніжині впродовж перших двох днів роботи читань у позаробочий час їх учасники також не нудьгували. Для них були влаштовані кілька цікавих екскурсій – оглядова центром міста, музеями НДУ імені Миколи Гоголя¹ та відділами Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського.

Участь останнього в організації й проведенні читань також є знаковою – і для міста, і для самого музею. Адже від початку свого існування міський краєзнавчий музей вперше був серед організаторів подібного наукового зібрання подібного рівня, більше того – відразу базовою приймаючою стороною! І це не випадково. Насамперед, це пов'язане як з історичними коренями існування музею, так і з його сьогоденням.

Наприкінці 2009 р. за ініціативи трудового колективу музею та при підтримці Державного Ермітажу, НДУ імені Миколи Гоголя, Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури рішенням Ніжинської міської ради Ніжинському краєзнавчому музеєві було присвоєне ім'я видатного історика-нумізмата, засновника вітчизняної нумізматичної наукової школи, відомого музейника, головного зберігача Відділу нумізматики Державного Ермітажу – всесвітньовідомого Санкт-Петербурзького музею – Івана Георгійовича Спаського. Сучасний краєзнавчий музей у Ніжині офіційно відкрився вже у повоєнний час (наприкінці 1960-х років). Але історія музейної справи в Ніжині сягає більш, ніж півсторіччя раніше – з 1909 р., коли у стінах тодішнього Історико-філологічного інституту була організована кімната-музей найвидатнішого, без сумніву, вихованця ніжинського вищого навчального закладу – М.В. Гоголя. На початку 1920-х років музейництво в Ніжині отримало могутній поштовх у розвитку і далеко не остання роль у тому І.Г. Спаського, тоді гімназиста-випускника, згодом студента, що під впливом старшої сестри Євгенії (невдовзі відомого українського етнолога, дослідника народних промислів якраз Південного Українського Лівобережжя) захопився вивченням місцевих старожитностей і музейництвом.

¹ На превеликий жаль не вдалося оглянути унікальний Музей рідкісної книги НДУ імені Миколи Гоголя, що натоді якраз був зачинений через ремонт і оновлення експозиції. Але що прикрість з лихвою компенсували інші університетські музеї – Музей історії Ніжинської вищої школи, Музей-кімната М.В. Гоголя та Картинна галерея, які – особливо зібрання картин – не залишили нікого байдужим.

У листопаді 1920 р. частково на базі музейної колекції зреформовано історико-філологічного інституту, частково залучивши нові зібрані етнографічні експонати в стінах того-таки інституту відкрився Музей історії, мистецтва та етнографії, який очолив петроградський художник і мистецтвознавець В.І. Лесючевський, за волею долі який опинився в післяреволюційному Ніжині. Його заступником і незмінним помічником був І.Г. Спаський. На жаль, музей проіснував менше року, повноцінної роботи так і не налагодив – багато тому причин (насамперед, матеріальних). Але це був перший досвід публічної музейної роботи в Ніжині, адже інститутський музей, що виріс із музею-кімнати М.В. Гоголя, був закритий для широкого загалу й використовувався лише в межах навчального процесу студентів. З іншого боку – існування цього першого публічного музею в Ніжині дало неоцінений досвід І.Г. Спаського в організації роботи музею, який особливо став у нагоді під час створення в 1927 р. Ніжинського окружного музею, котрим майбутній учений-нумізмат упродовж перших трьох років існування керував у якості директора. Цей, другий за рахунком, публічний музей на теренах Ніжина, що повноцінно проіснував майже 10 років, був з одного боку частково спадкоємцем Музею історії, мистецтва та етнографії, а з іншого – опосередковано попередником (мабуть точніше сказати – логічним предтечею) сучасного краєзнавчого музею в Ніжині. Як не прикро, але ні експонатами, ні колективом, ні приміщенням обидва ніжинські музеї 1920-х років на пов'язані з нинішнім. Можна говорити тільки про ідею створення універсального історико-мистецького музею і традицію музейної справи, що розділяли кількадесят років.

З'єднуючим містком між двома такими різними періодами існування загальноміського музею в Ніжині, провідником згаданої музейної традиції став І.Г. Спаський, який у повоєнний час із Ленінграду, будучи вже відомим ученим, тримав контакт із малою батьківщиною. Дізнавшись про організацію в Ніжині нового краєзнавчого музею, Іван Георгійович заочно, в листуванні з кількома знайомим ніжинцями, насамперед, із керівником роботи з організації музею, майбутнім першим його директором В.С. Шоходьком, ділився своїм багатим досвідом музейної роботи, давав цінні поради – фактично виступив науковим консультантом. Відтак, цілком зрозуміло, чому саме краєзнавчий музей був серед співорганізаторів наукових читань у Ніжині, чому вони були присвячені ювілейній даті від часу заснування згаданого музею початку 1920-х років і чому читання були названі “Спаськими”.

Іншими співорганізаторами І Спаських міжнародних наукових читань виступили Ніжинська міська рада, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя та Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШК. З огляду на тематичну направленість, місце проведення читань, їх змістовну наповненість кожна з цих організацій мала власну мотивацію щодо участі в їх організації.

Власне наукові читання відбувалися протягом 1–2 жовтня – як зазначалося раніше – у приміщенні НДУ імені Миколи Гоголя та Ніжинської міської ради. З майже 70 заявлених учасників безпосередню участь у пленарному та секційних засіданнях узяли біля 40 науковців та ще кількадесят гостей. Перше пленарне засідання було присвячене цілком історії родини Спаських – визначним її представникам і їх внеску до розвитку науки, освіти, релігійного й громадського життя Ніжина, України, колишнього СРСР; до розвитку світової науки й

культури загалом. Вельми цікавими були доповіді колишніх колег, учнів і друзів І.Г. Спаського з відділу нумізматики Державного Ермітажу – його нинішнього завідувача В.О. Калініна, провідних науковців відділу Є.С. Щукіної (до речі з родинними коренями з с. Вертіївки, що неподалік Ніжина), К.В. Лепьохіної; завідувача відділом давньоруської літератури Інституту російської літератури Н.В. Понирко. Спогадами про вчителя й друга поділився член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України М.Ф. Котляр і його дружина М.В. Скржинська – також знаний український учений-історик, доктор історичних наук. Поділилися з присутніми на пленарному засіданні матеріалами із сімейних архівів донька І.Г. Спаського Лада Іванівна Вуїч і онука Євгенія Георгіївни Спаської – Наталія Юліївна Анохіна.

Упродовж наступного робочого дня читань під час секційних і другого пленарного засідань звучали доповіді з різноманітної тематики персоналістичного, історіографічного, джерелознавчого й теоретико-методологічного спрямування. Єдине, що було незмінно спільне – географія досліджень охоплювала територію Південно-Дніпровського Лівобережжя. Вельми цікавими були доповіді професора І.В. Верби та професора Л.О. Гріффена; київських пам'яткознавців і музезнавців О.В. Бачинської, О.С. Бурлаки, Д.В. Кепіна, В.О. Константинова, археологів Ю.М. Ситого, В.М. Скорохода (обидва з Чернігова) та Д.П. Куштана (з Черкас), й багатьох інших.

Під час підбиття підсумків роботи І Спаських читань на заключному пленарному засіданні, представник одного зі співorganizatorів, начальник управління культури, туризму і охорони культурної спадщини виконавчого комітету Ніжинської міської ради Л.К. Шаган констатував, що подібні заклади конче потрібні не лише для налагодження певних наукових зв'язків, плідного безпосереднього спілкування науковців, але й для культурного розвитку невеликих міст, на кшталт Ніжина, особливо зі статусом історичного міста. На його думку, сам факт проведення в Ніжині подібного наукового форуму, а також наслідки його роботи – насамперед, опубліковані дослідження учасників (частина з яких так чи інакше стосується вивчення старожитностей Ніжина й Ніжинщини) – мають слугувати вирішенню певних практичних питань, зокрема, створенню в Ніжині історико-архітектурного заповідника, що є актуальним уже не один десяток років.

Про підтримку створення в Ніжині історико-архітектурного заповідника було зафіксовано в одній із резолюцій, ухвалених на заключному пленарному засіданні І Спаських читань. У інших резолюціях, ухвалених учасниками читань ухвали порушувалося клопотатися перед міською владою про створення в Ніжині (окремого чи у структурі Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського) Музею ніжинських родин, де обов'язково був би відділ або частина експозиції відділу, присвячені родині Спаських. І чи не найголовніше – враховуючи позитивний результат проведення І Спаських читань, їх учасники рекомендували організаторам розглянути можливість проведення наступних ІІ Спаських читань у Ніжині через певний проміжок часу, орієнтовно – за 2 роки.

Насамкінець хотілося б зупинитися на ключовій події з програми проведення І Спаських читань.

З-поміж гостей І Спаських читань було чимало представників родини Спаських, родичів І.Г. Спаського: насамперед, його донька Л.І. Вуїч, що прибу-

ла з Москви, онука його старшої сестри Євгенії – Н.Ю. Анохіна, що нині мешкає в Санкт-Петербурзі; небожі – двоє синів його старшого брата Василя зі своїми сім'ями, яких доля оселила в Західній Україні (в Нетішині). Місцем їхньої зустрічі став Ніжин, батьківщина їх спільного предка – протоієрея Георгія Івановича Спаського, батька Івана, Василя та Євгенії Спаських (а також ще двох братів – Феодосія та Георгія, які в 1920 р. емігрували за кордон, де й померли в повоєнний час; у Георгія дітей не було, а ось нащадки Феодосія нині проживають у Франції та Бельгії). Й спонукало їх приїхати до Ніжина саме проведення І Спаських читань, зокрема – заплановане у межах проведення наукового форуму урочисте відкриття меморіальної дошки на будинку родини Спаських, присвячене найбільш відомим її представникам: прот. Г.І Спаському та його дружині Юлії Миколаївні (до шлюбу – Переяславцевої), а також їх дітям – Євгенії, Феодосію й Івану.

Цей захід, що перетворився на справжню подію в культурному житті Ніжина, зібрав перед фасадом майже стоп'ятидесятилітнього будинку Спаських (з 2010 р. – пам'ятки історії місцевого значення) не лише учасників І Спаських читань, але й представників керівництва міста на чолі з в.о. Ніжинського міського голови, секретарем Ніжинської міської ради О.Г. Баранковим; співробітників Ніжинського краєзнавчого музею, директор котрого Г.В. Назаренко брав діяльну участь у справі підготовки й проведення читань; професорів, викладачів і студентів НДУ імені Миколи Гоголя; представників культурно-освітніх кіл Ніжина – співробітників міської бібліотеки, вчителів шкіл тощо. Після нетривалого імпровізованого мітингу з укріпленою на фасаді будинку меморіальної дошки, виготовленої з чорного граніту, було урочисто знято покриття з білої тканини й потому її освятив настоятель Кафедрального собору Всіх Святих УПЦ КП о. Сергій (Чечин).

Підсумовуючи, головне, що варто зазначити – І Спаські міжнародні наукові читання, присвячені 90-річчю від часу відкриття в Ніжині першого публічного музею відбулися. Й не просто стали історією, а дали потужний зачин до подальшої роботи науково-організаційної та науково-дослідної роботи. І свідченням тому є цей збірник, абсолютна більшість із матеріалів котрого була апробована у вигляді доповідей під час роботи якраз указанного наукового зібрання в Ніжині.

Зозуля С.Ю. I Спасские международные научные чтения в Нежине

В сообщении о проведении в Нежине в начале октября в 2010 г. I Спасских международных научных чтений изложены основополагающие принципы в организации указанного научного собрания; упомянуты основные мероприятия программы чтений, очерчен круг их участников, определены значение и последствия проведения чтений.

Ключевые слова: научные чтения, Нежин, Северно Днепровское Левобережье, музейное дело, Спасские.

Zozulya S. Yu. I Spas'ki international scientific reading in Nizhyn

In a report about a leadthrough in Nizhyn at the beginning of October in 2010 I Spas'ki International Scientific Reading basic principles in organization of this scientific meeting are expounded; the basic measures of the program of Reading are mentioned, the circle of their participants is outlined, a value and consequences of leadthrough of Reading is certain.

Key words: scientific reading, Nizhyn, Northern Left-Bank Dnepr Area, museum business, Spas'ki.